

Existan insumma anc visiuns per il rumantsch?

DA BENEDETTO VIGNE*

Cur che jau hai dastgà preschentar avant 15 onns l'album dubel Lain Fabular ha la schurnalista da televisiun duman-dà: «Tge han ils Beatles da far cun rumantsch grischun?» E mia risposta spontana era stada: «Tschels fabulus quatter eran stads musicists visiunars ed il rumantsch grischun è er in project visiunar – quai va bain ensemen!»

En tscherts ravugls poi parair ozendi ridicul u silmain pate-tic, sch'ins discorra en connex cun il linguatg unifitgà anc adina d'ina visiun. Ma en medem mument pon ins sa dumandar, sche tals ravugls han insumma anc ina visiun per la lingua rumantscha. L'erosiun dal rumantsch e l'infiltraziun germana en il territori oriund rumantsch han cuntanschi dimensius vairamain alarmantas, ed ils idiomatists na san far auter che dir: «La Pro Idioms ha ragiunt bod tuot ils böts stipulats».

Ma laschain star la polemica e turnain tar las visiuns: La visiun d'unifitgar u silmain avischinar ils idioms rumantschs exista gia dapi tschientaners, ella va da Bühler sur Uffer enfin tar Schmid. Che la varianta Schmid ha relativ grond success – malgrà vuschs che pretendan il cuntrari – giascha tranter auter en il fatg che nus vivin en in temp cun ferm basegn da preschientscha publica; vers l'extern ans è magari impurtant ed economicamain opportun da cumparair en ina parita unitara. Ils scepticists numnan quai il caracter placativ dal rumantsch grischun (survesend che quel adjectiv manegia ensasez insatge tut auter, bunamain il cuntrari da quai ch'els giavischan: explicit, exemplaric!).

Medemamain però sa porscha il linguatg unifitgà er per publicaziuns internas che na sa laschan betg translatar en tut ils tschintg idioms, pia formulars da taglia, leschas da chatscha, messadis federalis. E bancnotas (acceptadas er dals pli ferm adversaris!). Ch'ils adversaris radicals reageschan però sin talas cumparsas cun

la frasa «pli gugent tudestg che rumantsch grischun» demussa be quant pauc credibla che lur confessiun, lur attaschadad a la lingua materna è.

Ma laschain star la polemica e turnain tar las visiuns. I dat plirs elements per promover l'unitad rumantscha, ed er quels èn visiunars. La Lia Rumantscha ha, sco pitga principala, perfranc inavart visiunara (er sche tschertas vuschs dubiteschan magari quai). Il chant cun ses entaups e stgomis è in element visiunar. RTR è ina ferma promotura visiunara. La Quotidiana pudess esser ina punt visiunara. Entaifer tut quels numnads è il rumantsch grischun mo in ulteriur instrument visiunar per promover l'avischinaziun, per facilitar la chapientscha tranter ils idioms.

Dacurt ha ina brev da lectur palesà en La Quotidiana in circa questa frasa: «Per la populaziun è il rumantsch grischun mort». E tge fan lura ils nundumbraivels artitgels rg en gasettas e paginas d'internet? Na fan lur autur*as e lectur*as betg part da la populaziun? E tut quella generaziun pli giuvna en la diaspora rumantscha che conversescha per part per rumantsch grischun, stat er quella ordvart la populaziun? «La populaziun», quai è para mo quels ch'èn da la vart da la medema ideologia – ina tenuta vairamain populista, «trumpiana».

Ma laschain star la polemica e turnain tar las visiuns. Jau scriv mes texts principalmain per rg betg perquai che quella lingua ma plaschess meglier ch'il surmiran, mabain per render ils texts pli chapibels als auters idioms. Jau scriv er per ils auters idioms, betg mo per mes agen! Malgrà che jau detest frusas sco «noss bel idiom» (tut las linguas èn bellas!) – jau giavischass entant propi da render

il rumantsch grischun pli bel, pli simpatic, da prender dad el quel tif da lingua artificziala. Betg pli davart gea u na, mabain davart il co duai vegnir discutà.

Mia visiun è, bunamain 40 onns suenter il lantschament dal rumantsch grischun, in'instanza discursiva e critica che interculescha il funcziunament pratic dal rg. In'instanza che s'occupescha per exempel cun dumondas che ma fatschentan gia dapi in temp: Co savessan nus render il rg pli fluid sin nivel oral? Co pon ins integrar pli bain idioma-tissemis en il rg? Tegna il rg avunda quint da sias ragischs latinis (cula «el m'ha clamà» betg meglier che «el ha ma clamà»)? Co savess ins curreger l'impressiun che il rg stettia dal punct da vista structural pli datier al sursilvan ch'al valla-der?

Talas èn mias visiuns per il futur dal rumantsch scrit. Cun la presumziun dascusa, ch'ina lingua unifitgada tgirada bain savess schizunt esser in instrument effectiv cunter la decadenza visibla dals idioms. Jau cunter ils idioms? Per demussar il cuntrari, qua a la fin ina chanzun scritta da mai avant dus onns, per net e stget surmiran:

Bun de rumantscheia

Bun de rumantscheia
Bun de te matg da flours
La bela cumpagneia
Cattas te an tschent calours

Bun de rumantscheia
Bun de te chor masdo
Ensanouas l'armuneia
Chella spetga cun chito

Bun de rumantscheia
Bun de te lung roman
Te ragn da fantascheia
Corras betg digltot invan

Bun de te bela matta
Bun de te mazzacor
Er te da bel'antschatta
Ast carti'

Nus vulain discurrer...

(fmr/dat) Suentar ch'il Surmeir ha era decis da turnar tar l'idiom en scola, sa tschenta la dumonda: Co vinavant? – Co vinavant cun la lingua scritta rumantscha? – Co promover ils idioms? – E tgenina piazza ha il rumantsch grischun?

La redacziun da la FMR ha la ferma persvasiun ch'i dovria ina discussiun publica. Ch'i dovria respostas co la cuminanza rumantscha duai insumma impunder en avegnir sias forzas, pertutgant la(s) lingua(s) scritta(s).

La FMR ha perquai lantschà la discussiun cun ina seria d'artitgels. A pled èn vegnids l'emna passada *Matthias Grünert*, professer per linguistica a l'Universitad da Friburg, la Pro Idioms Surselva/Engiadina che ha cumbatti per in return en scola tar ils idioms, *Bernard Cathomas*, l'iniziant da la lingua unifitgada rumantsch grischun, e *Pia Plaz*, schurnalista libra che dat era in sguard dad extern.

Silsuenter han anc prendi il pled Romedi Arquint, David Truttmann (schefredactor da la FMR), Roman Bezzola e Benedetto Vigne. Ulterioras contribuziuns, opiniuns e propositas èn trasora bainvegnidas (redacziun@fmr.ch).

Mo tant saja giavischà: I na va betg per in sguard enavos sin conflicts e sbagls e culpas. I va per il sguard enavant: Co vinavant cun la lingua scritta rumantscha? Sto il rumantsch insumma vegnir scrit? – Discutain da quai!

Ast pati'
Mantigni'
Igl ties fi
Bun de rumantscheia
Cura turnas seador

Bun de rumantscheia
Bun de te spartavals
Angal do duple fadeia
Angal dolza igls stivagls

Bun de te nobla dama
Bun de te cresta cot
Igl liom chel è ties drama
Mai fitto
Mai calo
Marcado
An mintga gro
Bun de rumantscheia
Te da perder ast bel tot

*Benedetto Vigne da Turitg è autur e schurnalista liber – e chantatur anc pli liber.